

A KÖZVÉLEMÉNY ESZMÉJE A GÖRÖGÖK KÖZÖTT.¹

. συμβαίνει γὰρ αὐτοῖς
γίνεσθαι μεγάλους διὰ τὸ τὸν μὲν
δῆμον πάντων εἶναι κύριον, τῆς δὲ
τοῦ δῆμου δόξης τούτους. πείθεται
γὰρ τὸ πλῆθος τούτοις.²

Aristoteles, Politika, 1292a.

I.

A ZON áldatlan küzdelemben, a mely a Kr. e. 4. század két legnagyobb szónokát állította egymással szembe, *Aischines* — szónoki beszédben szokatlan logikai fordulattal — a *phémé* és a *sykophantia*, a *közvélemény* és a *rágalom* definiálására vállalkozott. „Phémé az, midőn a polgárok nagyobb száma *önként*, minden szándéktól függetlenül mond valamely cselekvést megtörténtnek; *sykophantia* ellenben az, midőn egy valaki a tömeg közé dobott vádaskodással az összes népgyűléseken és a tanács előtt meg-rágalmaz valakit“ (parapresb. 144). Bármily kifogásokat emeljünk is e meghatározások ellen, mindenesetre érdekes első kísérletet jelentenek: a spontán megnyilatkozó *közvéleményt* ennek szándékos félrevezetésétől, meghamisításától szétválasztani. Abban az időben nem *phémé*-t, hanem *doxa*-t mondott a retorikai elmélet, midőn a szónok — mint ezt *Aischines* is tette — *közvéleményszerű* hírnevéről, *prestige*-éről beszélt. De *Aischines*, kiben sokkal nagyobb volt a természetes tehetség az iskolázottságnál, ragaszkodott a nagymúltú kifejezéshez, *Hesiodos Phémé-jé*hez, „ki végleg el nem pusztul, ha *sok nép* hangoztatja, bizonytalán maga is istennő“ (*Demosth. parapresb. 243 = Aisch. Tim. 48*). Ez nem a római költő *Fama*-ja, nem azon félelmetes szörnyeteg, kinek annyi a szája, amennyi a tolla, s azokon át igazat és hazugságot egyaránt hirdet (1. *Pauly-Wissowa Fama*-cikkét *Wasertől*); ez az az istennő, akire gondolva mondták ki először a *Vox populi vox dei* elvét (*Büchmann, Geflügerte Worte*²⁵, 329, hol idézve *Seneca Controv. I. 1, 10: Crede mihi, sacra oopuli lingua.est*).

¹ Értekezésemben a tudós apparatus történészek és philologusok számára készült szavaim ellenőrzésére, melyek — tudtommal — mint elsők foglalkoznak a címben megjelölt tárggyal. Az apparatus ama reményben hagytam meg, hogy nem fogja túlságosan akadályozni a sima olvasást. *W. Bauer* könyve (*Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen*, 1914.) csak egy-két bevezető oldalt szentel a görög közvéleménynek.

² A demagógokról: „nagyokká lesznek, mert a nép mindennek az ura, ők pedig a *nép véleményének* urai; mert nekik engedelmeskedik a sokaság“.

Nekünk a *doxa-szóhoz* és ennek családjához kell fordulnunk, ha valási eszméktől független formában keressük mai közvélemény-szavunknak görög egyenértékeit. A kezdet ugyan itt is vallási képzetekre, isteni jelekből keletkezett és csodálatos módon terjesztett hírekre, hírnevekre utal. Hogy mit jelentett *doxa* eredetileg, azt tán legjobban az Ilias 7. énekének 192. sorából állapíthatjuk meg.³ Ajas ujjongva ismeri itt fel a sorshúzás eredményeképpen saját tárgyát; örül neki: *ἐπει δοκέω νικησέμεν Ἐκτορα διον*. Ez természetesen nem annyit tesz (miként hibásan fordítani szokás), hogy „szándékom“ Hektort legyőzni, hanem: „mert *hitetek szerint* az vagyok, ki majd le fogja győzni az isteni Hektort“. A hitet a sorshúzás mögött rejlő isteni akarat keltette. Az isteni megnyilatkozás (a tragikusoknál: Aischyl, Choeph. 1048—50; Eurip, Rhesos 780) és folytatólag a hozzá fűződő hit: ez a *doxa*. Úgy jön létre, hogy az isteni jelt: a hangot vagy látományt az érzékelő hívó lélekkel „fogadja el“ (*δέχεσθαι, ὑπο-δοχή, δόκη*), a *doxa*, mint külső-benyomás jut el hozzá és nem benne keletkezik, mert tartalmában azon személyhez vagy tárgyhoz marad kötve, melyre a hit vonatkozik. A „jóhírnév“ értelmében való *doxa*-szónak minden további használata csupán az itt előadott alapfelfogás segítségével érthetői mert ez megmaradt, s az objektíveknek elképzelt feltételeket a nyelvtudat sohasem szubjektíválta. A hír, a név, a nézet, az ítélet — mint *doxa* — mindig valami külső úton fog az emberekhez elérkezni (v. ö. a *φέρειν, ἐκφέρειν, φέρεσθαι* igék használatát mellette a *πρός*, vagy *εἰς* előjárókkal kapcsolatban), s nem azok magok alkotnak másokról véleményt, Ítéletet; a birtoklást jelentő igék (*εχειν, λαμβάνειν* stb.) mindig ahhoz fűződnek, kire mások értékelése vonatkozik, holott a *doxa* alapjelentése szerint ez csak annyiban illeti meg azt, amennyiben az övé, a mit mások róla „elfogadtak“, róla gondolnak. Már e kötött nyelvhasználat is akadályos lett annak, hogy a *doxa*-szó a görögség közt olyan általános értelmet vegyen fel, minővel manapság közvélemény-szavunkat felruházzuk.

De minket most elsősorban a *doxában* rejlő *kollektív* jelentés érdekel. *Doxa* eredetileg nem egyéni vélemény, hanem olyasvalami, a mit közhitént, közvéleményként sokan vallanak a magukénak. Már a vallásos kezdet erre utal; hívők számára nem mint egyszerű látszat, hajjem mint valamennyiüket kényszerítő valóság adódott a *doxa*. Midőn az Iliasban Dolon avval biztatgatja Hektort; hogy viselkedésével nem fogja a *doxát* meghazudtolni (*οὐδ' ἀπὸ δόξης*: 10,-324), akkor természetesen a beléje (Dolonba) vetett közbizalomról beszél és nem Hektor egyéni várakozásáról⁴; midőn Herodotos ugyanazon kifejezéssel — *ἀπὸ δόξης*, — tesz említést Xerxes eljövendő bukásáról, akkor természetesen azon általános hiedelmet cáfolva teszi azt, hisz egyenesen arról beszél, mintha a perzsa király nagyságát pusztulás nem is érhetné. (7, 203). Fordítóinknak és kommentátorainknak meg kell tanulniok

³ I. Bryce (The American commonwealth III. 3, első kiad.) az Ilias következő sorában fedezi fel a közvélemény keletkezésének első stádiumát: „így szólott egy valaki (ú. a sók közül) szomszédjához fordulva“ (2,271: Odysseus beszéde után, ennek hatására.)

⁴ Helyesen magyaráz már Eustathios: *οὐ πρόρω τῆς περὶ ἐμοῦ ὑπολήψεως*. Od. 11, 344 későbbi fejlődés, s így nem ide tartozik.

kollektíven gondolkozni, ha azon primitívebb életviszonyokhoz akarnak közelebb férni, a melyekben közvetlenül adott közös érzéseknek és eszméknek nagyobb volt a jelentőségük, mint a haladás elkülönültebb, egyénibb korszakaiban. Mindenesetre a fejlődés doxa-szavunknál is olyan irányban ment végbe, hogy az mind jobban az egyéni vetekedés kifejezőjévé lett, s az általános emberi gondolkozásra értve, főleg azon látszólagos tudást jelölhetette meg, a mellyel a phitosophus a maga igazságait helyezte szembe (már Parmenidesnél és Melissosnál τὰ δοκούντα, Diels Vorsokr. I.² 115, 31 és 137).

De valamikor paradoxonnak vagy forradalminak tűnhetett fel a δοκεῖ δὲ μοι fordulat, melyet különben már Homeros ismer, mert olyan szóval jelölt az egyéni vélekedést, amely eredetében csak a közvéleményt illette meg (abszolútán még később is: ἐλέγετο δὲ καὶ ἐδόκει, Thukyd. 2, 8).

A közvéleményben gyökerező hírnevet elsősorban személyre vonatkoztatva jelenti a doxa, de nem kizárólag. Dolgok is lehetnek köztudat tárgyai, mint pl. az volt Demosthenes öröksége, amely után a szónok a tényleges vagyron helyett adóját fizette (ἀπὸ τῆς δόξης ὧν ὁ πατήρ μοι κατέλιπε: Meidias e. 157). Azután kollektívumok nevére is gondolhatunk, mint a hogy Syrakosai szónoka a világ közvéleményétől féltette hazáját, ha athéni hadifoglyaival túlságos keményen bánik (Diód. 13, 20. ἡ πρὸς ἀπαντας ἀνθρώπους ἦν ἐρ τοῦ δήμου τῶν Συρακοσίων ἐξενεχθισομένη δόξα)

De valami elméletfélét mégis csupán a személyes tekintély kérdése fejlesztett ki a szónoki hatásával kapcsolatban. Az anaxamenesi retorika a külső bizonyítékok között — tanúpallomás, kínvallatás és eskü társaságában — a szónok prestige-ét is felsorolja (ἡ δόξα τοῦ λέγοντος), hol arról van szó: a hallgatóságnak gondolkozásmódját magáról a szónokról a vitás ügyre vonatkozóan tüntetni fel.⁵ A szónok tehát azt fogja magáról állítani, hogy ért a dologhoz, s hogy olyan ügyet tárgyalnak, melyben saját érdeké is megkívánja az igazságot. Az önvallomásnak első módja pozitíven hozza mozgásba a hallgatóságnak már meglévő jóindulatát, a második leszerel esetleges erkölcsi aggályokat. — Végző eredetében *sophistikus* az értelmi és erkölcsi prestige tana. Georgiasnak és Thrasymachosnak ez irányba utaló elmélkedésein kívül Protagoras is beszélt a tömeg előtti tekintélyről Perikies személyével összefüggésben (ἡ ἐν τοῖς πολλοῖσι δόξα: Diels, Vorsokr. II. I², 540, 9). A *sophistikusan* művelt Thukydidesnél a gondolat gyakran kerül előtérbe (ἀξίωσις, ἀξίωμα formájában: 2, 65, 8; 1, 69, 1 stb.); Jamblichos ismeretlenét meg szóba fogjuk hozni. Szélesebb alapon az *isokratesi* iskola iparkodott a tant főleg erkölcsi vonatkozásában (ἡ δόξα ἐπιεικής) köztudat és elismerés tárgyává tenni; hiszen Isokrates lapos műveltségi ideáljával oly jól megfér a gondolat, hogy a közvélemény egymagában is elegendő erkölcsi értékek teremtésére. Manapság csak némi reflexív föntartással írunk alá azt, a mit a „philosophus“ a meggyőződés bensőségével hirdetett, hogy „jónak-szépnek látszani nem csupán a beszédet teszi szavahihetőbbé, de azoknak

¹ A görög szöveget így olvasom: ἡ μὲν οὖν δόξα τοῦ λέγοντός ἐστι τὸ τὴν αὐτοῦ διάνοιαν ἐμφανίζειν τὴν κατὰ τῶν πραγμάτων (14. fej.) Αὐτοῦ-t objektív értelemben kell vennünk. Süßs szerint (Ethos, 116) a δόξα: der moralische Kredit des Redners.

tetteit is becsültebbekké, akik avval a jóhírnévvel rendelkeznek“ (antid. 278). *Áischines* tán az isokratesi iskolának befolyására definiált; mert bár meghatározása a közvélemény tágabb értelmét keresi, lényegében még sem lépi át a szónoki prestige körét. Az itt röviden előadott fejlődésnek a *Sokratest* követő bölcsészet vetett véget; de evvel együtt ama készséget is korlátolta, a mely élénk érdeklődéssel fordult a közvélemény jelenségei felé. Nem kerülne fáradságba *Platonból* az imént idézett isokratesi szavaknak cáfolatát előkeresni és *Aristoteles* többek közt az *ἡθος τοῦ λέγοντος*, a beszéd által megnyilatkozó szónoki erkölcs fogalmává nemesítette és mélyítette a sophistáknak külszerű, járulékos doxáját (1. *Süss, Ethos, Studien zur älteren griech. Rhetorik*, mely azonban a kérdésnek közvéleményt érintő oldalát nem tárgyalja).

A hírnév a közvéleménynek csak egyik segmentuma: azon része és vonatkozása, a mely erős és közvetlen személyes szempontokat és érdekeket hoz mozgásba, s e téren először számíthat világos fogalmazásra, elméleti kísérletezésekre.⁶ Viszont a doxa-szó csak *átható* értelemben, azt jelentve, amit valaki gondol és nem azt, amit róla gondolnak, csak ily tartalommal válhatott volna a közösség mindent átfogó gondolkozásának, a közvéleménynek *terminusává*. *Nem vált azzá*. Ennek közvetlenebb politikai okai később még foglalkoztatni fognak; a nyelveket a következőkben találom meg.

Egy erősen kollektív szellemben érező és beszélő letűnt kornak emlékeit inkább mind homályosabbakká tette, mintsem erősítette a dezagregált idők nyelvhasználat, amely „látszattá“ vékonyította a múlt biztos hitét, egyéni kétség tárgyának tüntette fel az egykor közös gondolatot. Most doxa ép úgy jelenthette az egyéni vélekedést, mint a társadalom valamely általános állásfoglalását; de ép ez nehezítette meg, hogy akár egymagában, akár valamely állandó jelző kíséretében csakis az utóbbit képviselje. Ha Thukydides esetleges véleményharcról beszél (*ἔς ἀγῶνα τῆς δόξης*: 2, 49), akkor csak a szövegösszefüggés világosít fel arról; hogy itt közvéleményszerűen kialakult nézetek állottak egymással szemben. Platónnál és Aristotelesnél alkalomadtán megjelenik a „*népvélemény*“ vagy a „*sokaság nézete*“ kifejezés (*ἡ τοῦ δήμου δόξα*: Arist. Pol. 1292a, 1. az értekezés mottóját; *τὰ τῶν πολλῶν δόγματα*: Platón, Politeia 439 A, tréfásan ugyanitt C: *αἱ τοῦ μεγάλου ζῴου δόξαι*); de a használat kivételes marad, ismétlések és átvétel útján nem válik terminussá, annál kevésbé a gyakorlati élet jelszavává (a mire a platóni kifejezés a „sokaság“ negatív jelzésű értékelése miatt nem is aJsalmas}. Ily összefüggésekben a doxa-szó különben sem egyértelmű. Aniryira emlékeztet az athéni, néphatározatoknak formulájára (*ἔδοξε τῷ δήμῳ*), hogy igen sok esetben a szavazás által eldöntött népakaratnak és nem a közvéleménynek gondolatát kellett magában rejtjenie (v. ö. *τὸ δόξαν τοῖς πλείοσιν*: Arist. Pol. 1921 b. 37; *ὅ τι ἂν δόξη τοῖς πλείοσι* = u. o.

6 *Ammonios* szerint (*περὶ ὁμοίων καὶ διαφόρων λέξεων*) *δόξα* a *sokaság* (*τῶν πολλῶν*) dicsérete, *κλέος* az *intelligens* embereké (*τῶν σπονδαίων*). Első textographikus kísérlet ez a közvélemény alanyait közelebről meghatározni, illetőleg egymástól megkülönböztetni.

1317 b. 5 és 8; τὸ δόξαν τῷ ὑμετέρῳ πλήθει = Thukyd. 3, 37; τὰ κοινῇ δόξαντα = Arist. Eth, Nikom. 1167a); noha a formula alapértelmében a néphatározatot „közvéleménynek“ jelenti ki. És manapság jól tudjuk, hogy a közvélemény nem jelent egyet a szavazatok összegével (Lecky, Democracy and Liberty, I. 18). Általánosságban is megállapítható, hogy azon körülmény, hogy a görögben doxa (dogma) a politikai állásfoglalás kész eredményét, a néphatározatot — a δόγμα κοινόν-t (v. ö. Swoboda Gr. Staatsalt.) — hívta közvetlenül emlékre, s így elterelte a figyelmet annak előzetes lelki feltételeiről, nem kis akadálya lehetett a közvélemény szabad fogalmazásának. Különbön bárhogy is mérlegeljük az okokat, tény az, hogy a doxa szó — az egyéni stílus kísérletei ellenére is — ott végezi hosszú pályafutását, hogy ahelyett, hogy valamely formájában a közvélemény állandó kifejezőjévé szilárdult volna, egyrészt (intranszitiv értelmében) a tekintélyes személyt, a notabilitást jelentette a szentírás nyelvén; másrészt tartalmi határozatlanságánál fogva alkalmas volt, hogy midőn a bölcsész axiómákról beszélt, a „közös véleménynek“ — a κοιναὶ δόξαι-ai — nevével általa jelölje meg azokat. (Aristoteles).

Legjobb bizonyítéka annak, hogy a görög nyelv nem rendelkezett a közvélemény műszavával, a rendkívüli változatosság, mellyel magát a dolgot kifejezhette. Mert hogy közvélemény abban az időben is volt, az csak természetes, s így az éles megfigyelésű, reflexív hajlamú görögnek ezerszeres alkalom kínálkozott róla beszélni. Megtette ezt — az eddig szóba hozott módokon kívül — vagy közvetlen formában, tehát azon érzelem, hangulat vagy szándék megnevezésével, a mely valamely tényleges közvélemény alapja és tartalma volt (ἐν δόξῃ εἶχον, ἐπεθύμουν, ἐπηγιάσαντο), vagy a véleményt jelentő synonymák gazdag készlete által (ἐνόμιζον, ἐγίγνωσκον, τὴν γνώμην εἶχον stb.). Utóbbi körből főleg a gnóme érdemel figyelmet, mert majdnem egyenrangú társként sorakozik a doxa mellé, midőn közvéleményszerű nézetek nyelvi jelölésére kerül a sor. Terminusként a szavazásra bocsátott törvényjavaslatot vagy a törvényes határozatot jelentette ugyan (v. ö. Pauly-Wissowa Γνώμη cz. Schultess-től; de kifejezhette az egyes szavazó véleményét is, s azután összegezően a szavazás előtt kialakult közvéleményt. Ahol politikai nézetegyezésekről vagy — különbségekről esik beszéd, ott többnyire azon szóval találkozunk (μὴ γνώμη; ἐπ' ἀμφοτέρα γιγνώμενοι ταῖς γνώμασι = Thuk, 1, 139; ἠλλοίωοντο v. ἄλλοιότεροι ἐγένοντο τὰς γνώμας = Thuk. 2, 59 és 4, 106). Látszik, hogy olyan kifejezéssel van dolgunk, amely még közelebb állott a politikai élet technikájához, mint a doxa-szó állott, s így kedvező feltételek mellett utóbbinál könnyebben válhatott volna a szűkebb értelmű politikai közvélemény terminusává. Midőn Thukydides Periklesnek azon igyekezetéről beszél, hogy az ellenséges közvéleményt, „a közvélemény haragját“ leszerelje, a gnóme-kifejezéssel teszi (ἀπαγαγὼν τὸ δόγισθόμενον τῆς γνώμης πρὸς τὸ ἡπιώτερον = 2, 59, hol az egyesszám figyelemre méltó). Épenséggel érdekes, hogy mikép különbözteti meg ugyanazon Thukydides a szavazásnál győztes politikust attól, aki javaslatával elbukott, ὁ μὴ ἐπιτυχῶν γνώμης (3, 42 — κατορθῶν-nal szemben — csak azt jelentheti, hogy az illető „nem talált rá“ a határozattá vált véleményre, amelynek tehát előzetesen meg kellett lennie, s a közvéle-

ménynél más alig lehetett. A nyelvhasználat itt mintegy praefórmálva a közvélemény egy egész elméletét rejtegeti,'

*

* * *

Eddig nyelvészkedtünk. Az eredmény *negatív*: a görög nyelv rendkívül változatosan fejezhette ugyan ki mindazt, amit mai fogalmazásunk szerint a közvélemény szavába sűrítünk; de mégsem volt utóbbinak megfelelő terminusa. Midőn most e sajtóságos körülménynek logikai és ténybeli okait keressük, megint egy negatívum bizonyítására kell vállalkoznunk, annak igazolására, hogy itt a fogalmi megállapodásnak és a fogalom társadalmi megrogzításának egyik főfeltétele: az *elmélet* hiányzott (politikai jelszók mögött széles alapú és messze elágazó elméletek szoktak lappangani). A személyes vonatkozású doxa-t illetően beszéltünk ugyan elméleti kísérletekről; de a közvéleménynek a maga egészében *nem* volt a görögöknél elmélete.

Első pillanatra meglepő, hogy azon nép, a mely a *közvetlen demokratia* formáját következetesebben fejlesztette ki, mint bármely nép bármely időben; a melynek politikájában tehát a közvéleménynek — elvont általánosságban tekintve a dolgot — legalább is oly fokig kellett volna uralkodnia, mint manapság akármely állami életben; hogy azon nép, mondom, nem nyújtotta a közvélemény fogalmazására és fogalmi rendszerezésére a kellő alapfeltételeket. De a kérdésnél, ha mélyére tekintünk, sok oly körülmény, a mely látszatra a támogatásnak képét mutatja, akadálynak fog bizonyulni. Rendes, megszokott formák között lepergő népuralom nem alkalmas arra, hogy az uralom birtokosait saját erejük jellegére és annak lelki feltételeire nézve öntudatosakká tegye. Újszerű politikai eszmék a nyilvános küzdelmek forogtagából szoktak előbukkanni, s az ellentét, helyesebben az *ellenkezés* az, minek legtöbb esetben keletkezésüket köszönhetik. A közvélemény modern fogalma is *forradalmi* eszme volt, a mely a nagy francia revolutio erjesztő hatására került mint „*opinion publique*“ először is *Necker* irataiba, hogy onnan idővel — folyton váltakozó színjátékú mellékeszmék társaságában — az egész világ ismeretévé, ha ugyan nem hitvallásává legyen (1. *Tönnies*, *Zur Theorie der öffentl. Meinung*, Schmoller Jahrb. 40 évf. 2013). Az athéni demokráciában a „nyilvános“ véleményeknek már csak azért sem lett volna semmi értelme, mert a vélemény természetesen nyilvános volt ama nép körében, a mely a szabadban tartott gyűlések vitatkozásai után határozott. Itt a közvéleménynek a maga jellemző nevét semmiképp sem adhatták volna meg a nyilvános helyeknek, a tereknek és utcáknak mozgalmi, mintahogy ez a nyugateurópai műveltség körében történt (a „public“-nek egyéb, a történeti fejlődéstől független értelmezését 1. *Lowell*-nél: *Public opinion and popular government*, 28). Horatius „aura pöpopularis“-a, Ovidius „favor publicus“-ra is a császárság idejében, a nép és fejedelem, az udvar és utca ellentétéből keletkezett. A közvélemény legfőbb feltételének, a szólásszabadságnak élénk tudatára is mintha csak azon zavaros időben ébredt volna az athéni nép,

⁷ *Rousseau* elméletére gondolok, mely szerint minden egyes szavazat a közakaratra kiegészítő része, ennél fogva a kisebbségé csak *tévedés* a „volonté générale“ megállapításában (nem „talált rá“ a közakaratra).

melyben oligarcha kormányok többszörösen emeltek tilalomfát a szólásszabadság elé.⁸ Perikles — történésze reflexiójában — azután állapítja meg a politikai részvételt és a contradictorius vitatkozást a népuralom kettős alapjának (2, 40), miután a népgyűlésekkel együtt minden összejövetelet be-szüntetett (2, 22).

Nagyobb súlyt helyezek a következő érvelésre. A közvélemény modern gondolata *képviselési* rendszerünkkel kapcsolatban növekedett nagygyá, s nem utolsó sorban annak magának, a képviselő eszméjének köszöni tekintélyét. A hol a polgárság nem saját személyében intézi az ország sorsát, a hol helyette megbízottai beszélnek és cselekszenek, ott megbízók és megbízottak között szükségképp ki kell alakulnia egy *harmadik tényezőnek*, melyre a reményeikben megcsalt választók alkalomadtán hivatkozhatnak, melyet esetleg képviselőik ellen fel is használhatnak. Ennek szüksége csak akkor esnék ei, ha nem képviselőt, hanem szigorú megbízáshoz kötött mandatariumot küldene a választókerület az országházába. Míg azonban ez nem így történik, a közvéleménynek kell a parlamentekkel szemben a bírálat és ellenőrzés szerepét betöltenie, s csupán ennek erejétől és szervezettségétől függ, hogy a szuverén mennyire tud momentán akarátának egy régebbinek törlésével érvényt szerezni. *Közvetlen* formájú demokráciában, jöi tehát a nép maga a törvényhozó, a közvéleménynek efféle jelentősége és szerepköre nem áll fönn; az majd erősen szűkített területen — kormányval, hivatalnokokkal szemben — fogja csupán a kritika tisztét gyakorolni. Szigorú elméleti alapon tulajdonképpen azt mondhatnók, hogy közvetlen demokráciában előzetes közvéleménynek, már amennyiben a legfontosabb állami funkcióra, a törvényhozásra vonatkozik, nem is szabadna léteznie; itt mindenkinek társaitól független önállósággal és szabadsággal kellene a maga akarátát nyilvánítania (1. a legtisztább demokratikus elméletet, a Rousseau-ét). A valóban természetesen nem így alakul, nem is alakulhat így a dolog; de ez nem változtat semmit azon elméleti tételen, hogy közvélemény és egyéni teljesítmény egymásnak született ellenségei. Csodálom, hogy olyan országok politikai írói, melyekben a parlamenti élet hanyatlása mindjobban a direkt demokrácia intézményeinek szerez híveket a referendum és iniciativa formájában, nem látják világosabban, hogy a közvetlen népuralom szükségképp a közvélemény eszméjét éltető érzések és gondolatok sorvasztásával is jár (első sorban Lowell-nek 1913-ban megjelent könyvére gondolok). Abban az amerikai Machine-nak egyelőre még több dolga akadna; de azon okok is növekednének, melyek lázadásra indítanak efféle politikai gyámság és ennek mesterségesen *gyártott* közvéleménye ellen. Bennünket különben ezen egész kérdés csak azért érdekel, mert egyik fontos okát jelöli meg annak, hogy a képviselési rendszert nem ismerő, tehát közvetlenül demokratikus görögség miért nem juthatott el könnyű szerrel a közvélemény eszméjéhez.⁹

⁸ Idevágó első irodalmi emlékünknél *Theognis* példája, kiben szintén a hatalmasok tilalma kelti fel a szólásszabadság vágyát (*Rehm*, Geschichte der Staatsrechtswiss. 4).

⁹ Itt egyelőre a fogalom és az ezt emelő, támogató elmélet kialakulásának nehézségeiről van szó. Magát a görög közvéleményt és megteremtésének módjait csak a következő fejezetekben tárgyalom, s így kérdésünknel — sajnos — nem szerepeltethetem már most azon összes érveket, melyeknek előfeltétele a jelenség teljes ismerete. Egyelőre be kell érünk a fönt előadott általánosságokkal.

Mindenesetre volt ott is egy olyan történeti korszak, a mely nagyon közel férközött hozzá: az 5. század utolsó évtizedeiben kezdődő *sophistika* ideje. E szellemi mozgalmat főképen két dolog jellemzi: a gyakorlati cél és ennek szolgálatában az elméleti eszközök. Környezetét egy elméleti igényekben megnövekedett, de a gyakorlati érvényesülést a paroxismusig fokozó nyilvános élet szolgáltatta. A feladat az volt: szóban és tettben lehetőleg alkalmassá tenni az egyént arra, hogy közszerepében érvényesüljön; a mód rá az, hogy mindazon tényezőket és erőket, melyek nevezett cél eléréséhez segítenek, elméleti tudatossággal ismerjük és megismertessük. A görög demokratia viszonyai között annyit jelentett ez első sorban, mint tudni a módját annak, hogy miként kell a legnagyobb politikai hatalommal, a gyűlésező és törvényező *tömeeggel* szemben viselkednünk. A *rhetorika azért* gerince a *sophistikának*, mert tömegben a szóé a hatalom, s a rhetorika ép ennek az eleven, tömegben elhangzó szónak elméletével foglalkozott. A tömeg viszont a közvéleménynek hordozója, nem kizárólagosan ugyan és nem is szükségképen, de azt mintegy sűrített formájában, bár bizonytalanabb és ellentétekbe könnyebben átszapó változatában igen gyakran éppen ő képviseli.

Miként lett volna lehetséges, hogy a való életet élő *sophistika* a *közvéleményt* észre ne vegye, akár mint ellenfelet, melyet saját érdekében le kell küzdenie vagy legalább is megnyernie, akár mint alkalmazkodást követelő barátot, fegyvertársát? Már maga ez ellentétes felfogásmód *sophistikus*; a két állásfoglalás közül ki-ki vérmérséklete szerint ép úgy választhatta az egyiket, mint a másikat; az elvi alap megtagadása nélkül egyformán vállalkozhattak új közvélemény teremtésére vagy a meglévővel való megalkuvásra; csak éppen egy álláspont nem *sophistikus*: a közvéleménytől eltekinteni, avval nem számolni. A mozgalomnak egyik vezéralakja, *Gorgias*, látható előszere-tettel foglalkozott közvéleményszerűen panhellén értékelések cáfolatával (Helene dicsérete, Palamedes védelme), s mindenáron törekedett ama csodálatos hatalom *elméleti megértésére*, amely az élő szóban rejlik és szerinte szuverén módon, igazságtól függetlenül állít véleményt vélemény helyébe *ἀγοραῖοι διὰ λόγων ἄγωνες*-ről mond). Másrésztől Platón *Politeia*jában a tömegnézetekhez simuló *sophistát* mutatja be (493). A *sophistikának* merész individualismus és köznapi erkölcs közt fluktuáló jellege is az említett ellentétben leli magyarázatát. A közvélemény a kitűzött gyakorlati cél érdekében messze menő alkalmazkodást követelt az egyéni önkény legmagasabb röptű apostolaitól is; a túlzó elméletek összes következményeit nem lehetett levonni, s a tanácsadó — a protreptikus — iratok józan belátással a közfelfogás által ajánlott gondolatokhoz és erkölcsökhöz kanyarodtak vissza. Kallikles és Thrasymachos ideáljai ép úgy *sophistikusak*, mint ahogy *sophista-gendolat-körből* jut Jamblichos névtelenje annak megállapításához, hogy az összességel szemben még a csodának elképzelt egyén is erőtlennek fog bizonyulni (Diels, Vorsokr. II. P, 635).

A *sophistika* elmélete lényegében *psychotechnika*. A végső cél minde-nütt az emberi akarat megnyerése, akár egyéni, akár kollektív megnyilatko-zásairól legyen szó, a legtágabb értelemben vett „lélekvezetés“, *psychagogia*. A *sophista psychagogus* tanítványával szemben, hogy ez viszont egyes em-

bertársainak és a tömegnek, psychagogusa legyen. Azon kapcsolat, mely a tudást gyakorlathoz fűzi, a sophista számára közvetlenül adva volt; a mi modern psychologusaink bosszú időn keresztül teljesen szem előtt tévesztették, s csak a legújabb időben találta meg újra a német rendszerezéssel szövetkező amerikanizmus (Münsterberg). A sophisticus elmélet ereje és gyengesége egyformaképpen e kapcsolatban rejlik. Ennek köszönhetette éles megfigyeléseit, mély bepillantásait az emberi természetbe, az idealizáló elvonás félszűzességétől és hazugságaitól ment realizmust; de egyszersmind ez vágta útját, hogy elvi biztossággal és érdektelen tisztaságukban lássa meg tudásának alapfogalmait. Ne kívánjuk tőle a közvélemény eszméjének világos fogalmazását és tisztázását sem; sokkal közelebb állott ama tarka képhez, melyet “a közvélemény megnyilatkozásának sokféleségében mutat, semhogy az sikerülhetett volna neki. Az elmélkedések a részletekre vonatkoznak; de így is számot tesznek a kollektív lélektan történetében.

A retorikának doxa-elméletét már szóvá tettük? egyetemesebb formában kutatott a *hírnévszerzés* kellékei után *Jamblichos névtelené* (Diels, Vorsok. II². 1, 630). Szerinte a prestige-nek kényszerként kell megjelenni, a mely lefoga az emberek természetes hajlandóságait: az irigységet és a bizalmatlanságot. És hogy társaink csakugyan mint kényszeret érezzék a rólunk való előnyös gondolkozást, ahhoz magatartásunk következetessége és a megszokáshoz kívánt idő szükséges. E megállapítások bizonyai a nem ölelik, fel a prestige kelétkezésének összes feltételeit; de jó lélektani megfigyelések alapján hasznos gyakorlati útmutatást adnak.¹⁰

A közvéleménnyel szoros összefüggésben a *kairos* (*καιρός*) fogalmát is különös figyelmében részesítette a sophisticus retorika. Qorgias külön könyvet szentelt a fogalomnak. Teljes általánosságban kell a szó jelentését tekintenünk, ha kapcsolatát a közvéleménnyel meg a “karjuk érteni. Nem arról van itt szó, a mi stilisztikailag helytáll (fezen szűkített értelmet majd csak a későbbieknél nyeri a kifejezés); nem is csupán a rögtönzött beszédnek azon alkalmosságairól, melyeket a hallgatóságnak váltakozó hangulata fog meghatározni (de v. ö. a *καιρός, εὐκαιρία* gyakori emlegetését *Alkidamas* értekezésében a rögtönzés dicséretéről); kairos egyáltalán azon *külső körülmények összességét* jelenti, melyek között szavaink elhangzanak, tetteink lejátszódnak, s melyek szerint fog azok hatása szükségkép igazodni. Az időben váltakozó létet bontja fel a kairos a maga részeibe az értékelés azon szögből, melyet azokban a cselekvő ember környezetével szemben pillanatnyilag elfoglal. A megrögzített jelent fejezi ki — többnyire tevőleges értékjelzővel ellátva — a „történeti időponttal“ ellentétben, mely a jelenben a múltnak emlékeit keresi (*Taine* történetbölcsezetének *moment*-ja). Közhangulat és közvélemény lényeges szerepet fog a jelent alkotó körülmények összességében játszani. Sophista elmélet tette lehetővé, hogy a mi az *időszerűben* imponderabilenek látszik, azt ne csak önkéntelenül, hanem számító tudatossággal vegye a politikus figyelembe (pl. Thukyd. 1, 42: az időszerűen nyújtott kevés több lehet mint a sok); hogy a törvényszéki szónok keserűséggel állapítsa

10 Itt természetesen még nincs szó az egész kérdés-complexum élesebb fogalmi elhatárolásairól (tekintély, köztisztelt, prestige stb.), sem lélektani analízisekről, melyeknek elnagyolt finomkodásaira ifj. Leopold Lajos könyve nyújt példát (*A presztízis*, 1912).

meg az athéniekről, hogy náluk a pörösködés nem kevésbé pillanatnyi körülményeknek, tehát közérzéseknek és hangulatoknak ügye, mint a tárgyi igazságé (Demosth. a paraprésb. elején). Keveset jelent, hogy a későkorú rhetor [halikarnassosi Dionysios] úgy gondolja, hogy *Gorgias* szóra érdemeset nem tudott kairosáról előadni; abban a késői korban már meg sem értette az isko- a retorika, hogy a közvélemény változásaihoz igazodó alkalmyszerűség valamikor mit is jelentett.¹¹

A philosophiának bizonyára nincsen oka panaszkodni, hogy a *sokratismus* már belső tartalmánál fogva egész más állást foglalt el a közvélemény változásaival szemben, mint a *sophistika*; hogy azoktól függetlenül kereste a maga igazságait, nem rettenve vissza kritikájuktól, ha ezt szükségesnek látta, s merészen dacolva a részükről fenyegető hatalommal. Mi a magunk szempontjából csak toldalékképpen fűzhetjük hozzá ezen általános megállapításhoz, hogy ama magaserkölcű tudományos álláspont, az egyéni magatartásnak bármily heroizmusára tett is erőssé, s bármennyit ígért is a társadalom jövő fejlődésére nézve, nem minden tekintetben segítette a tényleges jelennek megismerését elő. *Sokrates* áldozata lett kritikai függetlenségének, s a *tanítvány* csak azért vállalkozott a közvéleménynek analizésére, hogy azt az egyéni serlett önérzetek és neheztelések atomjaiba bontsa szét (Ápol. 23). Azután művészi elkeseredéssel, hogy a mesteren elkövetett igazságtalanságnak nagyságát éreztesse, a múlt képét festette meg: a közvélemény egykori, máig megmaradt bálványainak ledöntött szobraival (*Gorgias* 515). Ami meg *Platón* saját államtani constructióit illeti, az államművészet szerinte mindenkor a tényészts egy bizonyos fajtáját jelentette (*Politikos* 261), s az akkép gondozott lényektől tudvalevőleg nem szokás megkérdezni, hogy mi a véleményök.

Kezdetől fogva szenvtelenebbül kellett *Aristotelesnek* a közvéleményre tekinteni. De a végső okokat és állandó kapcsolatokat kereső elmének tán még akkor sem sikerült volna a közvéleményt jelentőségéhez mért figyelemben részesítenie, ha elméletileg könnyebben hozzáférhető tárgyról lett volna szó, s ha a nagy logikusnak és rendszerezőnek gondolkozását kevésbé térítették volna, el közvetlen lélektani megfigyelésektől saját érdekkörének problémái. Tényleg úgy látjuk, hogy miként retorikájában csak kényszerűségből foglalkozik a bizonyítás objektív eszközei után a hangulatkeltés módjaival, s egy pár *szóra*, méltatja csupán az előadás kellékeit, politikájában is az állandó társas vonatkozások rendszere mellett csak alárendeltebb hely jutott az államélet mechanikájának. Egyébként az ő korában veszi kezdetét a görög élet azon átalakulása, a mely a közvélemény szemléletétől — legalább is ami annak politikai formáját illeti — mind messzebbre és messzebbre távolította el a hellenismus görögjeit. Kívánatos lenne ezen egész fejlődést, mindenekelőtt a sokratismus és *sophistika* küzdelmét, a görög közvélemény kérdésének szögéből a maga részleteiben áttekinteni; de e feladat megoldása messze túllépné szerény terminológiai bevezetésemnek kereteit.

Hogy *Aristoteles* — a görög elmélet tetőpontján — nem ismeri a közvéleménynek valamelyes *elméletét*, azt a *nikomachosi Ethika* egyik helyével igyek-

¹¹ De a politikai szónoklat kínálkozó alkalmairól még *Plutarchos* is tud egyet-mást elmondani vegyik államművészeti értekezésében (Pol. parangelm. 8).

szem majd bebizonyítani (1167a). E helyen a közvélemény fogalmát okvetlenül szóba kellett volna hoznia. Szól is polgárok közös szándékairól, véleményeiről, elhatározásairól, de oly formában és összefüggésben, hogy ez maga bizonyíték reá, hogy nála a kérdéses fogalom még nem lett egy egész gondolatrendszernek jól kialakult tagja. A szöveg hely megérdemli, hogy teljes terjedelmében ismerjük.

„Úgy látszik, hogy az egyetértés (*δμόνοια*) is valamiféle barátság. Ezért nem a vélemények egyenlősége (*δμοδοξία*); mert ez olyanok között is fennállhat, kik egymást nem is ismerik. Azokról sem mondjuk, hogy „egyetértének“, akik bármely dologról vannak egy nézetben (*δμογνωμονοῦντες*), mint pl. az égi jelenségekről (mert nem a barátság körébe tartozik ezekről egyetérteni); hanem az államokról mondjuk, hogy egyetértének, a midón külön-külön egy nézetben vannak érdekeikről, egy a szándékuk és közös elhatározásait (*τὰ κοινῆ δόξαντα*) hajtják végre. Tehát cselekvést igénylő dolgokban értenek az emberek egyet, amennyiben azok lényeges kérdésekre vonatkoznak és olyanokban, a melyek mindkét részt vagy valamennyiüket illetik, mint pl. midón az államban mindenki azon véleményen van (*πάντων ὁμοῆ*), hogy a hatóságot válasszák vagy fegyverbarátságot kössenek a lakedaimoniakkal vagy Pittakos uralkodjék, feltéve, hogy maga is akarja. Midón azonban mindkét ember azt akarja, hogy ő uralkodjék, miként az euripidesi Phoinissai szereplői (Eteokles és Polyneikes), akkor egyetetlenkednek. Mert nem az az egyetértés, ha ketten egyáltalán ugyanazt gondolják (*ἐννοεῖν*), hanem ugyanabban az ügyben gondolják ugyanazt; pl. midón a nép és az előkelőség is úgy véli, hogy a legderekabbak uralkodjanak; mert ekkép mindenki azt kapja meg, a mire törekszik.“ Folytatólag az egyetértést államfentartó barátságnak határozza meg Aristoteles, s megállapítja róla, hogy csupán erkölcsös emberek között létezik, mert az egyéni haszonlesés az erkölcstelenek között lehetetlenné teszi.

Mindenek előtt észre fogjuk venni, hogy Aristoteles — az *egyenlő nézetek sociológiáját* hozva szóba — sok oly finom elhatárolást végez, a mit mar napig hálásan vehetnek tudomásul a közvélemény elméletével foglalkozók (szavai egy meglévő homonoia-irodalom kritikájaként tűnnek fel olykor). Nem elég a vélemények egyenlősége, mert a társas összefüggés is szükséges; nem arról van szó, hogy bármiről legyünk egy nézetben, mert az exakt tudás a bennünket érdeklő körön kívül esik; a gondolatok egyformaságán felül konkrét kérdésnek (thémának) is keli léteznie, melyben a gondolatközösség alkalmazást nyer: mindez a közvéleményről is áll. De mindezt Aristoteles nem a közvéleményről mondja, hanem azon fogalom tisztázására, melyet egyetértésnek fordítottunk, s melyet Széchenyi „közléleknek“ fordított volna. Ami a modern embert az aristotelesi szövegben a közvéleményre emlékezteti, azt az egyetértés fogalmával kapcsolatban, annak mintegy függelékeképpen kapjuk. Pedig a kettő nem egy; utóbbi inkább az erkölcsi érzelmek, előbbi az értelem sphaerájára utal. A nézetegyezések kérdésénél az ethikai oldal érdeklő elsősorban a polgárháborútól, a stasistól féltő görög politikust; az az oldal a közvéleménynél sem hiányzik (bizonyos fajta egyetértés nélkül nincsen közvélemény), de itt nem lép oly kizárólagosan előtérbe, mint a homonojánál. Mára görög szó maga a fogalomban rejlő „gondolati“ elemek kutatására indítja a

philosóphust (homonoia szó szerint = hasonló gondolkozás), de nem látja világosan, hogy ez által a nézetegyezések egy olyan önálló körével lép érintkezésbe, amely a közvetlen cselekvéstől és az érzelmek kölcsönösségét követelő erkölcsiségtől sokkal függetlenebb, mint az ő egyetértése. Utóbbi a „közvéleménynek“ csak olyan szűkös területét állítja elének, a hol a nézeteltérés végleges szakítás, mert az egyetértésnél ép az érzelmek kölcsönössége a fontos, nem úgy, mint a közvéleménynél: a gondolatok közössége, egy nagyobb, nézeteltéréseket megengedő körön belül.

A részletek is ezen irányba utalnak. Miért nem vált Aristotelesnél a homodoxia vagy akár a homognomosyne a közvélemény terminusává? Közös nézetekről miért siklik át a philosophus gondolkozása oly hamarosan közös szándéokra és ennek végrehajtására, holott a közvetlen aktivitás eszméje még a« politikai közvéleménynél sincs szükségképen adva. Azután miért is kellene politikai kérdésekben mindenkinek egy nézeten lennie (mint ezt Aristoteles az egyetértés érdekében követelni látszik), midőn a közvéleménynek egyik legnormálisabb sajátsága, hogy maga mellett ellentétes álláspontokat nemcsak megtűr, de bizonyos értelemben feltételez. A közvéleménytől való eltérés nem stasist, hanem kisebbségi véleményt jelent; a zsarnok kizárólagosságával fellépő közvélemény forradalmi tünet; ahol a kölcsönös megértés teljesen ki van zárva, ott közvéleményről már nem is beszélhetünk (1. a „public“ értelmezését Lowell-nél). — De egészben véve sajnálnunk kell a görög homonoia-irodalomnak pusztulását, a mely irodalom már *Antiphonnal*, a sophistával kezdődött, mert megléte — a szóban forgó fogalmak rokonsága miatt — a közvéleménnyel kapcsolható görög gondolkozásnak sok érdekes pontját világitaná meg (1. *Antiphon*nak legújabban talált töredékét).

Különben kétséges, hogy azon *kollektív pszichologiai* nézetek, melyeket *Aristoteles* vallott, alkalmasak lettek-e volna arra, hogy — kedvezőbb körülmények között — a nagy emberhez méltó elméletté záródjanak össze a közvéleményre vonatkozólag. Másutt már szóba hoztam ama nézeteket (Társadalomtudomány, 1. évi. 1. sz. 2. 1.); itt rövidesen beszélhetünk rólok.

A stageirita a *kollektív szellemi munkát* bizonyos feltételek között a még oly kiváló egyes emberé fölé helyezi értelmi tekintetben; „a tömeg sok esetben helyesebben ítél mint barid egys emberként“: így hangzik legélesebb formulázásában a tétel (Pol. 1286a 30). A megokoiást nem magyarázó fejtegetésekben, hanem analógiákban kapjuk; Aristoteles hamarosan három különböző képpel is igyekszik igazát illusztrálni (1281a vége és köv.). Batyubálra többet-jobbát hordanak össze, mint a leggazdagabb egyes lakomára. Ez az értelem összegezésének hite és argumentuma (Eucken). De itt Aristoteles sajátságos módon, mert szokása ellenére mennyiséget minőséggé akar összegezni, a mi az emberi gondolkozás egész történetében ép oly kevésbé sikerült, mint minőséget mennyiséggé degradálni (ezt helyesen látja L. Stein, Die soziale Frage im Lichte der Phil. 405). A második kép — az előbbivel kevésbé összhangban — a kiváló egyes embert az eszményített festményhez hasonlítja; szépsége a részek harmóniájában rejlik, ami azonban nem zárja ki, hogy mások külön-külön egyes szebb testrészekkel ne rendelkezzenek, mint ő. Az együtt gondolt tömegnél a kollektív munka szempontjából annyit jelent ez, hogy ott a kiváló egyes emberénél különb sajátságok is érvényesülhetnek.

Aristoteiesnek igaza lenne, ha csakugyan érvényesülhetnének. De ez esetben azon szűk határokat hagyja a philosophus figyelmen kívül, melyek közt a tömegnek értelmi munkája egyáltalán megnyilatkozhatok; a tömeg differenciáltabb, részletezőbb és megokolt ítélet helyett csak igenbe vagy nembe sűrített feleletet adhat (people can say only yes or no, halljuk a világos szemű amerikaiaktól). A harmadik kép pótanyagokkal kevert, növelt ételt állít elének; Aristoteles szerint ez megfelelőbb lehet, mint a kisebb mennyiségű tiszta eledel. Kérdésünkre alkalmazva a hasonlatot, azt kell mondanunk, hogy a vezetéstől, a vezetők minőségétől fog majd függeni, hogy az a számszaporításra használt embertölték tulaj donképen mit is jelent; hogy a helyes vagy helytelen álláspont számarányát fogja-e szeperítani. Már pedig más összefüggésben Aristoteles maga is tudja, hogy rossz demagógok okai annak, ha törvény helyett a psephisma (néphatározat) uralkodik, mért ilyenkor ugyan mindennek a nép az ura, de a nép véleményének a népvezetők az urai (1. értekezésem mottóját).

Zeller még nagyon „éleselméjűnek“ találta Aristoteles okoskodását (II. Z², 716, 2); de a társas jelenségek mai ismerete mellett majdnem lehetetlen az aristotelesi tétel helytelenségét észre nem venni (az antidemokratizmussal alig vádolható Gomperz kritikáját 1. Griech. Denker III. 1—2, 274). Mert a Hagy logikus ilyenkor konstruál; mint ahogy konstruált akkor is, midőn minden tapasztalat ellenére úgy gondolta, hogy a nagyvárost a középosztály a forradalomtól mentesíti (*Hasbach* magyarázati kísérletét 1.: Die moderné Denokratie 403). Csak egyes sociologusok *Gumplovicz* fajtájából tartják Aristoteles nézetét a helyeslés tónusával „egészen modernnek“ (Gesch. der Sttatstheorien, 58). Ha» Aristoteles csakugyan modern ember lett volna, a tömegnek magasabbrendű értelmiségéről vallott felfogása alapján könnyen juthatott volna — a mai demokratizmus követelményével teljesen összhangban — azon állításhoz, hogy az államot a legmagasabb értelmi tényezőnek, a mindenkit felölelő közvéleménynek kell irányítania. De Aristoteles nem volt modern ember; a törvényhozó vagy törvényosztó tömegnek közös szellemi munkája, bárhogyan képzeljünk is lefolyását és értékeljük eredményét, még nem — közvélemény.“

A közvélemény fogalmának, terminusának, elméletének hiánya a görög köztudatban és köznyelvben a *politikai gyakorlat* területén is szükségképp érezte a maga befolyását. Manapság a politikai szónoklatoknak egyik leggyakoribb, leghatásosabb fegyvere: a közvéleményre hivatkozni. A parlamentben főleg az ellenzék él vele, hogy a kormány „önkényével“ szemben a „nép-akaratot“ hívja sorompóba; népszónoklatokban meg avval az illúzióval használják, hogy mindenkinek, még a távollévőknek is szükségképen úgy kell gondolkodniuk, mint ahogy a szónokok, a gyűlésezők gondolkoznak. Igaz, a személyében szuverén görög demokratának riem lett volna alkalma, hogy akár fölfelé fenyegetőzzék a közvéleménnyel, akár lefelé kenessen által fegyvertársakat; s ép ez volt egyik, tán legfőbb oka a teljes fogalom hiányának. De ezenkívül még mindig lehetséges lett volna, hogy valaki a népgyűlésen, közvetlenül a szavazás előtt azzal argumentáljon, hogy *előzetes* megbeszéléseik, tanácskozásaik alkalmával a, szőnyegen lévő kérdésre nézve már kialakult a vélemény. Ha ezen érvelési mód nem tartozott a megszokottak közé,

akkor ez azt bizonyítja, hogy a görögök nem rendelkeztek szabadon ama gondolkozási készséggel: az egyéni nézetet a közösségével támasztani alá; ép mert reflexiójuk — általánosságban szólva — nem jutott még el a közvélemény modern gondolataig. E körülménynek a *politikai szónoklatoknak* — a demegoriáknak — egész felépítésében, *technikáiban* is mutatkoznia kellett ama hasonló irányú sajátsággal kapcsolatban, hogy szorosabb pártszervezetek *hiján pártja nevében sem beszélt* a görög politikus. *Thukydidesből* veszem majd példáimat, *Kleonnak* és *Diodotosnak* beszédeiből, melyeket a híres mitylenei ügyben mondtak el (3, 3f—49).

A gyűlés megvolt. A néphatározat kimondotta az elpártolt mityleneiekre a kegyetlen ítéletet, mely a peloponnesosi háborúban elvadult erkölcsök közt is szokatlanul hangzott: minden felnőtt férfit kivégezni, a nőket és gyermekeket rabszolgáknak eladni (Kr. e. 427). Paches már el is ment hajójával, hogy az ítéletet végrehajtsa. „De — Thukydides szavai szerint — a következő napon hirtelen megbánásféle vett az athéniekén erőt annak elgondolásán, hogy mily kegyetlen és nagysúlyú a határozat: az egész várost és nemcsak a bűnösöket elpusztítani. Mihelyt ezt a mitylenebeliek helyben lévő követei észrevették és az athéniek közül azok, kik ügyüket támogatták, megnyerték a hatósági személyeket új javaslat előterjesztésére; és a rábeszélés annál könnyebben sikerült, mert *azok előtt is nyilvánvaló volt, hogy a polgárok nagyobb része azt óhajta (βουλόμενον τὸ πλεον τῶν πολιτῶν)*, hogy egyesek nyújtásának alkalmat az újból történő tanácskozásra.“ Azaz modern nyelvre fordítva Thukydides szavait k az athéni hatóság észrevette, hogy az újrafelvételi a *közvélemény* követeli. A gyűlést egybe is hívták, s most Kleón az első határozat mellett, Diodotos, Eukrates fia, ellene szólal fel.

A közvélemény fogalmával és szavával operáló modern szónokoknak a helyzet majdnem parancsolólag írnia elő a beszédek tartalmát és tenorját. Ha kikapcsoljuk a második ülésre vonatkozóan a legalitás kérdését (ezt nem is vitatják), Kleonnak azt kellene mondania, hogy az *igazi* közvéleményt az első szavazás már kifejezte, míg Diotosnak ezt kétségbe kellene vonnia. Előbbinek, még ha észre is vette a hangulatváltozást (37: *ἐνὲν τῇ νῦν ἡμετέρῃ, περὶ Μυτιληναίων μεταμελεία*), ezt jelentéktelen szeszélynek kellene feltüntetnie a már megnyilatkozott népakarattal szemben; Diodotosnak meg, hogy úgy mondjam, ép e hangulatváltozásba kellene kapaszkodnia annak kimutatásával, hogy az előbbi kisebbség bizonyult az igaz közvélemény hordozójának. Mindennek ép az-ellenkezőjét, olvassuk a történetíró által konstruált beszédekben. Kleón — kevésbé politikusan — az ingatag, hagyományellenes, egyénieskedő athéni népet szidja (de hisz az ő álláspontjáról nem szabadna annak lennie!); Diodotos viszont azon szónokokat dicséri, akik a népakarattal szemben is megőrzik függetlenségüket de hiszen ezt most ép ellenfele teszi!). Kleón beszédét nem a közelmúltnak sikere, hanem a jelennek féltelme dirigálja; Diodotosé nem a jelennek előnyét aknázza ki, hanem a múltnak magasztalója lesz még-olyan esetekben is, hol siker nem igazolta az egyéni állásfoglalást. Mennyire más formát öltöttek volna a beszédek, ha azokat álláspontjukban és érvelési módjukban a közvélemény fogalmáról alkotott gondolatok vezetik és határozzák meg!

Pedig egyenesén kínálkozott volna, hogy *Kleón*, a közvéleménnyel oly

gyakran érintkező „*common sense*“ embere, mai napig kedvence, az athéni köznép konservatív hajlamaihoz felebbezen, mint ahogy ezek semmiféle köznépnél sem hiányoznak; ép e beszédében fejt ki legmélyebb politikai hitvallásaként, hogy kevesebb értelem a többenél jobban szokta az államot kormányozni, s a kevesebb értelem polgártársai közt is bizonyára a gyakoribb eset volt. De ehelyett beszédében addig a határig individualistáknak tünteti fel a jó athénieket, hogy — a tétel igazát feltételezvé — közöttük a közvélemény keletkezésének lehetősége úgyszólván megszűnt volt (különösen 38, 5 köv.). És szinte hasonló céllal gondolkodik, érvel ellenlábasa, Diotimos is. A balsikerű néphatározatokkal kapcsolatban felveti a felelősségnek kérdését, mely már az időben sem volt a politikai elméletnek egészen ismeretlen tárgya (v. ö. [Xen.] Ath. pol. 2, 17; Kalinka helyünkre nem hivatkozik). Szerinte azért igazságtalanság egyedül a tanácsadót felelősségre vonni, mert annak *egyetlen* nézetével szemben a szavazók *sok* nézete áll (43 végén). De ilyformán a közvéleményt, mely egységként nyilatkozik meg és jelent valamit, elemeire bontotta szét és ez által meg is szüntette. Itt maga a politikai gyakorlat helyesebben látott. A thébaiak elutasítják ugyan maguktól követük javaslatáért a felelősséget, mert Erianthes csak egyetlen ember (*εἷς ἀνὴρ*); de viszont népgyűlési határozatukért ép azért vállalják azt, mert az egész állam, azaz a polgárok egysége szavazta meg (*ἕπασα ἡ πόλις = ἡ πόλις*; Xen. Hell. 3,5,8).

*

*

*

De abból, hogy a politikusok nem a közvéleménnyel argumentáltak, helyesebben hogy Thukydides nem azzal argumentálhatja őket, még nem következik, hogy a történetíró és társai a közvélemény *jelenségéit* nem figyelhették meg és nem írhatták le számunkra. *Megfigyelés és leírás* itt is természetesen megelőzte a magasabbrendű fogalmazást és elméletet. Főleg a közvéleménynek rendkívüli tüneményei, szokatlan, forradalmi idők parancsold hangulatai és személyes hangulatváltozásai vonták az érdeklődést magukra. És a peloponnesosi háború alatt nagykorúvá nőtt görög *történetírásnak* csakugyan bőven nyílt alkalma, hogy a közvélemény hullámzásairól és mindent elsöprő erejéről tanulmányokat tehessen.

A közvéleményváltozásnak jól megfigyelt és világos szavakban előadott példáját az imént hallottuk Thukydidesből. A példákat szaporítani lehetne (csak az *ἄλλοιοῦσθαι, ἄλλοιότερος*, vagy *μετάστασις, μετάθεσις* stb. szavaknak nézzünk a hisztorikusok szótáraiban utána; de ha demokráciáról van szó, a megbánást kifejező: *μετέμελε αὐτοῖς*-t se felejtjük!). A hol népgyűléssé alakult *tömeg* a politikai közvéleménynek letéteményese és főforrása, mint a görög demokráciákban, ott állandóság nem is igen képzelhető. A tömeg természetes ingadozásait átveszi a közvélemény is; utóbbi nem lesz egyéb, mint változó tömeghangulatok hűséges fokmérője. Kevés tételt hallunk oly sűrűn és annyira lezárt formában a nyilvános élet görög megfigyelőitől, mint azt, a mely a nép, concrétábban az athéni nép ingatagságára vonatkozik. E tétel azon változásokat is magában foglalja, sőt tán elsősorban azokat, a melyekkel a tömeg egy-egy előzetes nézetét vagy előszeretettét egy zajos népgyűlés keretei között ötletszerűen és mégis végérvényesen cserbenhagyta. A

viharzó tenger képét már Demosthenes használta (19, 135); a kik még a hahók tetején-úsznak, azok közül „az egyik jön, a másik megy; a közügyekkel senki sem törődik, nem is gondol rajok”.¹² Demosthenes szavai (*ὁ μὲν δῆμος ἐστὶν ἀσταθμητότατον πρᾶγμα τῶν πάντων καὶ ἀσυνθετώτατον*) egy modern politikai műszót hívnak emlékünkre, mellyel a demokratizmust az összeiariás és állandóság e hiánya miatt mai bírálói is illetni szokták: a francia *incohérence-t*.

Igen gyakran *események* módosítják a közvéleményt. Ez különben is inkább a helyzet, a külső állapotok és körülmények eredménye, mintsem: az önkényesen és reflektáltan dolgozó tudaté (*Dicey*, *Lecjons sur les rapports entre le droit et l'opinion publique en Angleterre au cour du dix-neuvieme siecle*, a két Jéze ford. angolból 24: l'opinion publique elle même est beaucoup moins le produit du raisonnement et de l'argumentation que des *irconstances* datis lesquelles les hommes se trouvent placés). Váratlan eseményeknél a *forma* sem mellékes, melyben azok közismertté lesznek. A hadvezetésnek és diplomatiának nem egy ügyes módját ismerte a görögség is, hogy örömhírek a kellő időben, gyászjelentések ne egyszerre, alkalmatlan viszonyok közt és katastróphális hatással jussanak a köztudatba. Ha mégis megtörtént, a késő utókor is megőrizte annak emlékét; a peiraieusi borbélyról szóló anekdota örök időre beszélt el, hogy miként tudták meg az athéniek a sicíliai szerencsétlenséget (*Plut. Nikias* 30). *Háborús*, nyugtalanlanszakokban bizonytalan vagy hamis híreszteléseknek nem kisebb az időleges jelentőségük a közvélemény alakulása szempontjából, mint a való híreké (1. erről *W. Bauer* csevegését: *Der Krieg u. die öffentliche Meinung*, 13 k. 1.). *Demosthenesnek* sok baja van a „*hírkovácsokkal*“ (*οἱ λογοποιοῦντες*: 4, 49-és 6, 14), s már előbb *Thukydides* egész pszichológiáját adta elő az irányzatos *híreszteléseknek* (a syrakosai Athenagoras beszédében: 6, 36 köv.).

A közvéleménynek ellenmondást nem tűrő *erejéről* athéni ember előtt a *sicíliai hadiárat* története tanúskodott; a mit meg arról a nagy erőről hallunk, az végső eredetében az élmény *öntudatosságáról* beszél. Még a ki nem is osztotta a többségnek heves, vágyakozását, hallgatott, hogy rosszindulattal ne vádolhassák (*Thuk.* 6, 24). Mert *Nikias* nem sok eredménnyel bátorította a gyűlésezőket, hogy ne törődjenek a mellettök ülő „hangulatkeltőkkel“ (*οἱ παρακλευστοί*), s a gyávaság vádjának félelme nélkül adják le szavazatukat (6, 13). Közönyösöknek is csak kevesen maradhattak; a közvéleményláza gazdagot és szegényt annyira magával ragadott, hogy az önként ajánlotta fel vagyonát, ez személyes szolgálatát (az *Ephoros* után dolgozó *Diodoros*: 13, 2, 2). — *Kiiméletlenebbül* nyilatkozott meg a közvélemény *terreur-je* az *arginusai-i* eset alkalmával. Itt *Xenophon* tesz tanúságot a felkeltett figyelemről, a történetíró jó szeméről. A ki a szerencsétlen flotta vezérek érdekében fel mert szólalni, azt kegyetlenül lehurrogták; midőn *Euryptolemos* ellenindítványát benyújtotta, azt kiáltotta feléje a tömeg, hogy „tűrhetetlen meg nem engedni a népnek, hogy azt tegye, a mit akar“. Ez volt azon nevezetes ülés, melyben *Sokrates* mint elüljáró (*prytanis*) a maga segédkezését meg-

¹² *Appianos* szerint (b. c. 3. 20) *Antonius* ezen idézettel figyelmeztette *Octavianust* a népkégy bizonytalan voltára Rómában a kerti colloquium alkalmával.

tagadta. A hangulatot előkészítő mesterkedések ez alkalommal sem hiányoztak; Theramenes hívei gondoskodtak arról, hogy az akkortájt ünnevelt Apaturia gyászruhá és borotváltfejű résztvevői sűrűn jelenjenek meg az ekklesiában, látszat szerint az arginusaii ütközet temetetlen áldozatait siratva (Xen. Hell. 1, 7).

A közvélemény által gyakorolt terreur ellentéte a *közvélemény terrorizálása*. A peloponnososi háború zűrzavarai közt ezt is többszörösen megismerték az athéniek és színes képekben hagyták reánk tapasztalásaik emlékét. *Periklés* már a háború első idejében beszüntetett minden összejövetelt „nehogy ilyenkor értelem helyett a szenvedély legyen a tanácsadójuk“ (Thuk. 2, 22). A *Hermák megcsonkítása* — a háború legkényesebb időpontjában — annyi nyugtalansággal járt és a hatóságnak oly széleskörű inquisitóját vonta maga után, hogy *Andokides* szerint: „midőn a hírnök gyűlésbe hívta a tanácsot és a jelvényt leeresztette, egy és ugyanazon jelre vonult a tanács a terembe és menekültek el a többiek a piacról, félelmökben, hogy most rájuk kerül a sor. (myst. 36). *Thukydides* a következőkben jellemzi a *411-es államcsínyt* közvetlenül megelőző időket: „a népet és a babbal választott rendes tanácsot még összehívták ugyan; de semmi olyasmiről nem tanácskoztak, ami az oligarchapártiaknak nem látszott helyesnek! a szónokok közülük kerültek ki és ők nézték át előbb, a mit valaki mondani készült (*censura!*). A többiek közül már nem is mert senkisémet ellentmondani, mert félt, látva a párt nagyságát. Ha pedig valaki mégis csak ellentmondott, váratlanul — ügyesen választott eljárás következtében — elhalálozott és a tettesek ellen sem vizsgálatot nem indítottak, sem büntetést nem alkalmaztak, még gyanú esetén sem, hanem a nép nyugodtan maradt akkora kábultságában, hogy haszonnak vette, ha hallgatás által vásárolhatta meg sértetlenségét“ (8, 66).

Azután elkövetkezett a *harmincak* uralma. Még a philosophusoknak is tilos lett tanítványaikkal érintkezni (Xen. Apomne. 4, 4). A népgyűlés helye üresen állott; de Theramenes, a közvélemény egykori vezérét és megrontóját, a tanács jobb belátása ellenére fegyveres terroristák nevében hurcolják a veszőhelyre. *Xenophon*, a váratlan, megkapó jelenetekhez szokott condottiere beszéli ezt el nekünk azon szavaival, melyek egész gazdag irodalmában a drámai stílust a legjobban megközelítik (Hell. 2, 3, 50 köv.).

Üres, néma piac — Manapság nem szükségképen, nem is kívánatos triódon keletkezik közvélemény a nyilvános összejövetelek helyein; de a görögök között az üres és néma agora csakugyan a közvélemény halálát jelentette.

Hornyánszky Gyula.